

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.087>
 УДК 330.81/83
 JEL: B 31

Січевлюк Л.В., кандидат економічних наук,
 доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
 Університету економіки та права «КРОК»
 ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-8396-6315>
 ResearcherID: B-2159-2019
 e-mail: sichevliuk@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ КООПЕРАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті здійснено аналіз міри дослідження ролі кооперації у науковій спадщині науковців-економістів українського зарубіжжя, зусиллями яких у кінці XIX – початку XXI ст. було створено немало фахових робіт з історії кооперативного руху.

Огляд праць економістів українського зарубіжжя автором проведений на основі цивілізаційної парадигми та системного підходу. Обрані методологічні засади дозволили розглянути низку наукових робіт такими, що розкривають кооперацію на теренах України як системне утворення, на функціонування якої впливали інші підсистеми суспільства (політична, соціальна, духовно-культурна).

Підкреслено, що науковцями української діаспори подано цілісну картину організаційного становлення та функціонування української кооперації, зроблено аналіз її специфічних рис та регіональних особливостей.

Зазначено, що важливу роль у відбудовчих процесах економіки-емігранти відводили кооперації, перш за все в аграрному секторі, вбачаючи саме в цій організаційній формі можливий шлях створення великих сільськогосподарських підприємств за умов збереження дрібної селянської власності.

Відмічено, що значну увагу представники української діаспори звертали на поглиблення теоретичних розробок з проблем кооперації.

Зроблено висновок про те, що роль кооперації в дослідженнях науковців Української діаспори була зафіксована у наступних факторах: по-перше, кооперація виступала чинником господарської

самоорганізації українців; по-друге, вона сприяла покращенню життя своїх учасників; по-третє, кооперація спричинила зростання загальної і економічної освіти; по-четверте, кооперативний рух позитивно впливав на зростання національної свідомості та самоідентифікації українців.

Підкреслюється, що важливо звертати увагу на власну позицію кожного окремого науковця по відношенню до ролі кооперації в економічному житті українського суспільства та його авторські ідеї стосовно побудови цілісної національної господарської системи.

Автор вбачає перспективи подальших розвідок у цьому напрямі у розширенні поля досліджень ролі кооперації у науковій спадщині української діаспори, а саме у вивченні її значення для становлення ідей українського економічного націоналізму.

Ключові слова: кооперація, господарство, українська діаспора, наукова спадщина, економічна наука.

Sichevliuk L.

RESEARCH OF THE ROLE OF COOPERATION IN THE ECONOMIC THOUGHT OF THE UKRAINIAN DIASPORA

The article analyzes the research of the role of cooperation in the scientific heritage of Ukrainian diaspora's economists, whose efforts in the late XIX – early XXI centuries created many professional works on the history of the cooperative movement.

The review of the works of Ukrainian diaspora economists by the author is carried out on the basis of a civilizational paradigm and the systemic approach. The selected methodological basis allowed to consider a number of scientific works as such that reveal cooperation on the territory of Ukraine as a systemic phenomenon, whose functioning was influenced by other subsystems of society (political, social, spiritual and cultural ones).

It is emphasized that the scientists of the Ukrainian diaspora presented a holistic picture of the organizational formation and functioning of Ukrainian cooperation, and analysis is made of its specific and regional features.

It is noted that immigrant economists played an important role in the recovery of cooperation, first of all, in the agricultural sector, seeing in this organizational form a possible way to create large agricultural enterprises provided the small-scale peasant ownership is maintained.

It is noted that the representatives of the Ukrainian diaspora paid considerable attention to the deepening of theoretical study on the problems of cooperation.

It is concluded that the role of cooperation in the research of scientists of the Ukrainian diaspora was reflected in the following factors: first, cooperation was a factor of economic self-organization of Ukrainians; second, it helped to improve the lives of its participants; thirdly, cooperation caused a rise of general and economic education; and fourth, the cooperative movement positively influenced the growth of national consciousness and self-identification of Ukrainians.

It is emphasized that it is important to pay attention to the each individual scientist's own attitude to the role of cooperation in the economic life of Ukrainian society and their author's ideas regarding the construction of an integral national economic system.

The author sees prospects for further research in this direction in expanding the field of research on the role of cooperation in the scientific heritage of the Ukrainian diaspora, namely, in the study of its importance for the formation of the ideas of Ukrainian economic nationalism.

Keywords: cooperative, economy, diaspora, Ukrainian Diaspora, scientific heritage, economic studies.

Постановка проблеми. Економічна думка української діаспори становить вагомий пласт у світовій та українській економічній науці, а праці її представників істотно доповнюють вітчизняні теоретичні та практичні дослідження. На сьогодні вивчення спадщини економістів-емігрантів значно збагачує сучасну українську історико-економічну науку не тільки різноманіттям їхніх праць, але й інтелектуальним потенціалом зарубіжних вчених. Проте науковий доробок української діаспори і досі залишається недостатньо опрацьованим, особливо у сфері дослідження національної кооперативної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці економістів українського зарубіжжя стали відкритими для досліджень істориків та економістів лише із здобуттям Україною незалежності. Саме на початку 1990-х років з'являються праці Р. Васильєвої, Л. Горкіної, С. Злупка, Н. Петровської. Подальше своє висвітлення дана проблематика знайшла у працях П. Леоненка, В. Піскун, В. Фещенко, О. Вербової [2], Л. Дідківської [5] та ін. Велике значення має також аналіз економічного доробку вчених діаспори наступним поколінням учених, які працювали за межами України. Це, зокрема, І. Витанович, С. Бородаєвський, Б. Мартос,

І. Коропецький, Є. Храпливий, Б. Винар [11, с. 284–533]. Спадщину українського зарубіжжя вивчають також окремі наукові заклади, як-от Інститут досліджень діаспори, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Інститут дослідження української діаспори при Острозькій академії.

Отже, дослідження доробку вчених української діаспори викликає великий інтерес науковців, праці яких присвячені як окремим постатям, так і українським науково-дослідним і освітнім осередкам за кордоном. Попри це, на нашу думку потребує окремого розгляду та докладнішого аналізу дослідження кооперації у науковій спадщині української діаспори.

Метою статті є узагальнення та оцінка рівня наукового розроблення проблематики кооперативного руху в Україні у період з кінця ХІХ і до початку ХХІ ст. в економічній думці українського зарубіжжя.

Виклад основного змісту дослідження. Українська діаспора своїм буттям урізноманітнює та збагачує українську присутність у світі, а також надає посильну допомогу історичній Батьківщині. Тому налагодження, розширення й зміцнення зв'язків з українською діаспорою – першочергове завдання українців, які мешкають у національній державі. Перш за все це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків України з державами проживання зарубіжних українців, а також для посилення тієї ролі, яку відіграє Україна у світовому співтоваристві.

У період з кінця ХІХ і до початку ХХІ ст. з'явилося немало фахових праць з історії західноукраїнського кооперативного руху. У значній кількості історичних джерел було висвітлено різнобічну діяльність «Сільського господаря», «Маслосоюзу» та інших кооперативів. Вперше цілісну картину організаційного становлення та функціонування української кооперації на основі аналізу її специфічних рис та регіональних особливостей було зроблено у працях І. Витановича, С. Бородаєвського, Б. Мартоса. Ними висловлюється чимало новаторських думок щодо ролі кооперативів у виробничій і соціальній сферах, культурно-освітньому житті, оцінюється їх значення для розвитку громадянського суспільства українців.

Зокрема, соціально-економічну природу кооперації С. Бородаєвський визначає як «об'єднання неозначеного числа членів,

які утворюють товариство для означеної господарської мети, що здійснюється ними на таких принципах: вільного вступу та виходу; рівності прав кожного члена в управлінні справами кооперації; внесення в діло своєї праці чи капіталу; взаємної відповідальності членів щодо зобов'язань кооперативу; відсутності стремління до одержання значних прибутків шляхом експлуатації населення» [1, с. 9]. У своїх працях дослідники з української діаспори розглядають кооперацію не тільки як господарський, а й як суспільно-політичний або політико-державницький рух. Так, І. Витанович відзначає, що «західноєвропейський кооперативний рух виник з потреб індустріального виробництва, в той же час як український виник з потреб звільненого з підданства селянства, з боротьби за землю, з потреб виповнювати численні соціальні, господарські, культурні прогалини в національному житті» [3, с. 588].

Важливу роль у відбудовчих процесах економісти-емігранти відводили кооперації в аграрному секторі, вбачаючи саме в цій організаційній формі можливий шлях створення великих сільськогосподарських підприємств за умов збереження дрібної селянської власності. Так, економісти українського зарубіжжя, займаючись дослідженням місця і ролі кооперації у відбудові господарства України, вказували на ті надзвичайно позитивні практичні результати, які були досягнуті в процесі розвитку різних форм сільськогосподарської кооперації, в першу чергу, на зростання товарної частки у продукції селянських господарств та збільшення обсягів виробництва.

Значну увагу представники української діаспори звертали й на поглиблення теоретичних розробок з проблем кооперації. Зокрема, цими проблемами займалися С. Бородаєвський, К. Коберський, Б. Мартос та інші дослідники. Розглядаючи основні принципи, на яких була побудована кооперація, вони вказували на відмінність її організації від капіталістичних підприємств. Адже метою діяльності кооперативів виступав не прибуток, а забезпечення більш ефективного функціонування селянських господарств. Названими вище авторами також було досліджено й визначено роль кооперації в господарській системі з позицій підвищення ефективності останньої та забезпечення піднесення добробуту суспільства в цілому.

Важливе науково-теоретичне значення мало те, що вченими розмежовувалось поняття «кооперація» і «кооператив». Так, Б. Мартос визначає кооперацію як «спільну діяльність певної

групи людей, яка має на меті поліпшити їхній матеріальний і духовний добробут шляхом організації кооперативів». Кооператив, на думку вченого – це «добровільне, засноване на принципі рівноправності і самопомогі об'єднання людей з метою поліпшити свій добробут шляхом ведення на свій рахунок підприємства, яке має збільшувати трудовий зарібок учасників, або зменшувати їхні видатки на споживання відповідно використанню ними цього підприємства, а не по кількості вложеного капіталу» [9, с. 30].

Вивченням процесу розвитку кооперативних структур ХХ ст. плідно займається В. Піскун. Автор зосередила основну увагу на виробничо-збутовій діяльності кооперативів. Зокрема, показала роль «Маслосоюзу» в економічному відродженні села. З'ясувала, що вже у другій половині 1920-х років 86% господарств були членами української молочарсько-споживчої кооперації [10, с. 21]. Дослідниця відзначає вагомість участі західноукраїнських кооператорів в ефективному веденні сільського господарства й виробництві та збуті іншої сільськогосподарської продукції. Спираючись на центральні управління – «Центросоюз» як споживчу кооперацію та «Маслосоюз» як молочарський центр – під керівництвом Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) і у співпраці з товариством «Сільський господар» сільськогосподарська кооперація економічно відродила галицьке село та українські села на сході України. В. Піскун відзначає, що у 1930-х роках українська міська кооперація перетворюється у консолідуєний центр, ядро української промисловості. На кооперативних промислових підприємствах в цей час працювало майже 25% міського населення краю [10, с. 104].

У працях науковців зарубіжжя належне місце відводилось й культурно-освітній діяльності української кооперації. І. Витанович, С. Бородаєвський, Б. Мартос та інші вчені вказують, що основними напрямками соціальної роботи, до розвитку яких докладали свої зусилля західноукраїнські кооператори, були такі: організація загальних культурно-освітніх курсів та фахових господарських шкіл, фінансова підтримка українського шкільництва, участь в антиалкогольній кампанії, видавнича діяльність тощо. «Кооперативний рух має вищі завдання, ніж задоволення матеріальних потреб і вигід членів. Його мета – не лише господарський добробут членів, але й усебічний культурний і здоровий розвиток громади, серед якої працює кооперативна організація» – зазначав І. Витанович [3, с. 451].

На особливості функціонування української кооперації у 1930–1940-х роках звернула свою увагу О. Вербова. Після прийняття нового кооперативного закону Польщею у 1934 р. відбулася реорганізація кооперативної мережі усієї держави, внаслідок чого найбільше потерпіла українська кооперація на Волині. Кооперативи, що належали до РСУК, було насильно приєднані до трьох союзів, що діяли на терені воєводства, в основному до українсько-польського «Гурту» та польського «Союзу рілньничих і зарібково-господарських кооперативів». Якщо до середини 1937 р. кооперативи Волині ще функціонували, то з кінця 1937 р. наступив застій. Український кооперативний рух на Волині був ліквідований, розчинений у польських кооперативних центрах. Автор, як і її попередники, слушно констатує, що у міжвоєнний період кооперація була не лише господарським, а й політико-державницьким рухом. Вона стала школою громадського життя, поглиблювала суспільно-економічний та національний світогляд українців, рятувала їх від денаціоналізації, формувала національну еліту [2, с. 313].

Невід'ємною частиною національного суспільно-політичного, економічного і культурного життя у міжвоєнній Польщі стала українська молочарська кооперація. Було сформовано ефективну організаційну структуру кооперативного молочарства. В її основу закладено двоступеневу систему: районні молочарні та «Масло-союз». Молочарська кооперація залучала селян до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання, сприяла внутрішньому згуртуванню українського селянства, а відтак ставала важливою передумовою піднесення його господарської культури і підвищення рівня життя. Налагоджена система молочарського кооперативного просвітництва забезпечувала підготовку патріотично налаштованих фахівців для господарської роботи, внаслідок чого з'явилася чимала група кооперативних працівників, що наперекір польській владі докладали зусиль для розвитку українського національного життя [8, с. 14–15].

В епіцентрі дослідницької уваги вчених опинилася постать Є. Храпливого. Його економічні погляди, наукові здобутки, творча спадщина й організаційно-громадська діяльність найповніше розкриті у монографії С. Злупка [7]. Автор переконливо довів, що постійним прагненням Є. Храпливого було виведення українського сільського господарства, зокрема молочарства, на високий цивілізаційний рівень. У кооперативній молочарні вчений-агроном

убачав одну з важливих клітинок великого господарського організму української нації. За короткий час наукової творчості та організаційної діяльності Є. Храпливий продемонстрував відданість справі розбудови сільськогосподарської кооперації на засадах використання новітніх технологій, зміцнення економічних і етичних основ модерного перетворення українського селянства і села.

Розуміючи важливість освіти загалом та кооперативної освіти зокрема, Є. Храпливий зазначив: «На молодь мусимо звернути увагу, якщо хочемо мати з неї добрих громадян і розумних господарів, виховати молодь, защепити їй усі добрі прикмети, загартувати її волю, сталити її характер, плекати її душу... Молодь мусить зрозуміти, що у наших умовах вона сама повинна взятися за роботу над собою і своїми власними зусиллями мусить добувати те знання і ту освіту, яку повинна дати їй загальноосвітня та хліборобська школа» [12, с. 43].

На відміну від розглянутих вище підходів до розбудови кооперації, привертає увагу концепція Л. Ковалю, яка розроблялася з урахуванням суто українських особливостей. Так, він намагався з більш практичної сторони підійти до побудови необхідних стартових умов для розвитку кооперації [6]. Першочерговими завданнями, які б потребували негайного вирішення, на думку цього представника української діаспори, були такі: транспортна перебудова, спрямована на забезпечення надійного зв'язку між економічними районами України; створення нових підприємств у тих галузях, які не були представлені в українській економіці, а саме у легкій та важкій промисловості. Розв'язання поставлених завдань мало б позбавити Україну від колоніальної залежності й відкрити нові горизонти для побудови самостійної та самодостатньої національної економіки. Подальший розвиток України Л. Коваль вбачав у союзі чорноморських держав (Болгарія, Греція, Угорщина, Румунія, Туреччина, Югославія), пояснюючи свій вибір рівністю стартових позицій та можливостями побудови дійсно взаємовигідних відносин між країнами-учасницями.

Щодо напрямів наукових досліджень української діаспори в період існування СРСР, то в цей час акцент у наукових дослідженнях робиться на критичному аналізі сутності радянської економіки. Наукова спадщина досліджень кооперації цього періоду представлена працями Ю. Павликовського, Є. Храпливого, К. Коберського, та інших вчених. У літературі зазначається, що

«головним змістом і метою їх публікацій було привернення уваги до ресурсів та можливостей піднесення життєвого й культурного рівня українського населення, подальшого розвитку національного, кооперативного рухів» [4, с. 42]. Л. Горкіна та М. Чумаченко підкреслюють, що «ці дослідження стали вагомим внеском у збереження і розвиток нереалізованих в радянській Україні набутків української економічної культури, що мали загальноукраїнське, а в ряді випадків і світове значення» [4, с. 51].

Підсумовуючи, можна відзначити, що українська кооперативна думка, мала важливе значення для наукового осмислення господарської традиції і може бути використаною у сучасних умовах для побудови ефективної національної економічної системи.

Висновки. Науковцями української діаспори подано цілісну картину організаційного становлення та функціонування української кооперації, зроблено аналіз її специфічних рис та регіональних особливостей. Значну увагу представники української діаспори звертали на поглиблення теоретичних розробок з проблем кооперації.

Вчені-економісти української діаспори розуміли роль кооперації в економіко-соціальній реальності України періоду кінця XIX – початку XXI ст., насамперед, як важливого чинника господарської самоорганізації українців. По-друге, вони вважали, що виробнича та споживча кооперація сприяли покращенню життя залучених до неї громадян. По-третє, стверджувалося, що кооперація сприяла зростанню загальної і економічної освіти на теренах України у той історичний період. Однак, за їх переконанням, найважливіше значення тогочасної кооперації полягало у її позитивному впливові на зростання національної свідомості та самоідентифікації українців.

Аналіз праць економістів-емігрантів свідчить, що своєю наполегливою роботою вони збагатили та продовжують збагачувати українську економічну думку, і тому уважне звернення до малодосліджених творів у складі їх наукової спадщини є очевидно продуктивним напрямком. У цьому сенсі важливо звертати увагу на власну позицію кожного окремого науковця по відношенню до ролі кооперації в економічному житті українського суспільства та на його авторські ідеї стосовно побудови цілісної національної господарської системи.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у розширенні поля досліджень ролі кооперації у науковій

спадщині української діаспори, а саме у вивченні її значення для становлення ідей українського економічного націоналізму.

1. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1925. С. 318.
2. Вербова О.С. Національний господарський рух на західноукраїнських землях у 1848–1944 роках у контексті інституціоналізму. *Формування ринкової економіки*. Спецвипуск. Методологічні проблеми сучасної політичної економії. Київ: КНЕУ, 2011. С. 484–491.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
4. Горкіна Л.П., Чумаченко М.Г. XX століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива / [під заг. ред. О.О. Шубіна]. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 142 с.
5. Дідківська Л.В. Синергія просвітництва та кооперації в економічному прогресі вітчизняного сільського господарства в кінці XIX – на початку XX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2017. Вип. 50. С. 64–77.
6. Економічні праці викладачів КНЕУ (перша третина XX ст.): хрестоматія; [упоряд. С.Н. Антонюк]. Київ: КНЕУ, 2013. 511 с.
7. Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. Львів: Євросвіт, 2004. 544 с.
8. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2004. 431 с.
9. Мартос Б. Теорія кооперації: курс лекцій. Ренесбург-Берхтесгаден. 1947. 165 с.
10. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття): монографія. Київ: МП «Леся», 2006. 672 с.
11. Сільськогосподарська кооперація: вибрані праці / за ред. д.е.н. Л.П. Горкіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ», 2010. 776 с.
12. Храпливий Є. Про хліборобський вишкіл сільської молоді. Львів: Сільський Господар, 1932. 72 с.

References

1. Borodaievskiy, S.V. (1925). History of cooperation. Prague: Ukrainian Public Publishing Foundation [in Ukrainian].
2. Verbova, O.S. (2011). National Economic Movement in Western Ukraine in 1848-1944 in the Context of Institutionalism. *Formation*

- of market economy*. Special issue. Methodological problems of modern political economy. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Vytanovych, I. (1964). History of the Ukrainian cooperative movement. New York [in Ukrainian].
 4. Gorkina, L.P., Chumachenko, M.G. (2011). The Twentieth Century in the History of Ukrainian Economic Thought: A Brief Retrospective / [ed. O.O. Shubin]. Donetsk: DonNUET [in Ukrainian].
 5. Didkivska, L.V. (2017). The synergy of education and cooperation in the economic progress of domestic agriculture in the late nineteenth and early twentieth centuries. *Istoriia narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 50, 64-77. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2017.50.064> [in Ukrainian].
 6. Economic works of teachers of KNEU (first third of the twentieth century): Textbook. (2013). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
 7. Zlupko, S. (2004). Ukrainian Economic Thought. Figures and theories. Lviv: Evrosvit [in Ukrainian].
 8. Korniychuk, L.Ya. (2004). History of Economic Thought of Ukraine: Educ. manual. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
 9. Martos, B. (1947). The theory of cooperation: a course of lectures. Regensburg-Berchtesgaden [in Ukrainian].
 10. Piskun, V. (2006). The Political Choice of Ukrainian Emigration (1920s): monogr. Kyiv: Lesya [in Ukrainian].
 11. Agricultural cooperation: selected works. (2010). Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of NASU [in Ukrainian].
 12. Khraplyvyi, Ye. (1932). About the baker's school of rural youth. Lviv: Sils'kyj Hospodar [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2019 р.